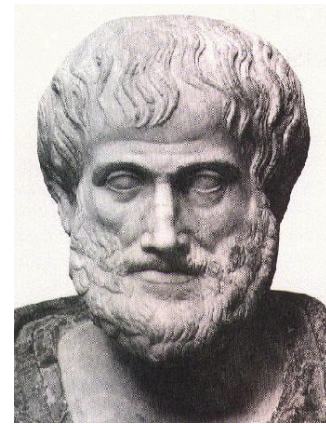

Les 1: Deugdethiek

Kernbegrippen

- *deugden in relatie tot waarden*
- *Milgram's sociaal-psychologische experiment*
- *Kohlberg's waardering van morele keuzen*
- *Plato's 'Ring van Gyges'*

Introductie: Aristoteles en het goede leven

“Ware moraliteit bestaat niet in het volgen van uitgesleten paden, maar in het zoeken van het pad dat voor onszelf het ware is en het onbevreesd te volgen.” (Gandhi)

Volgens Aristoteles (384 – 322 v. Chr.) heeft alles een doel. Zo streeft de mens bij alles wat hij/zij doet naar geluk. In ons dagelijks leven zijn we doelgericht en erop uit om ‘geluk’ te bereiken.

Bij ‘geluk’ denkt Aristoteles niet alleen aan ‘persoonlijk geluk’ maar ook aan ‘geluk voor anderen’. Wat verstond Aristoteles onder ‘geluk’? Zintuiglijk genot? Volgens Aristoteles past dit standpunt bij grazend vee maar niet bij de mens. Geluk is bij Aristoteles een bijproduct van ‘goed leven’. ‘Goed leven’ is volgens Aristoteles: ‘realiseren (wáár maken) dat je mens bent’. Zoals een mes goed is, als het voortreffelijk doet waarvoor het bedoeld is (snijden), zo is een mens goed als deze voortreffelijk in de praktijk brengt waarvoor hij/zij bedoeld is: mens-zijn.

Vraag

Geef twee voorbeelden van specifiek menselijke eigenschappen (kwaliteiten) waarin je kunt groeien.

Milgram's experiment

“Het is eenvoudig goede daden te verrichten, maar het is niet eenvoudig om deze daden tot vaste gewoonten te maken.” (Aristoteles)

Het experiment maakt duidelijk dat een besef van waarden en normen niet een voldoende voorwaarde is voor moreel handelen onder (sociale) druk. Een *goed* karakter impliceert de mogelijkheid tot moreel voelen (verplaatsen in de ander), moreel inzicht (waarden kunnen benoemen en afwegen) en moreel willen (het goede willen doen). Toch is dit niet voldoende. Je hebt ook een *sterk* karakter nodig om daadwerkelijk het goede te doen. Het kan dan bijvoorbeeld gaan om vastberadenheid en moed die je nodig hebt wanneer je je uit een situatie wil losmaken.

Milgram liet bovendien zien waar Aristoteles al op wees: elke handeling die je doet, vormt een gewoontespoor waardoor herhaling van die handeling makkelijker wordt en stopzetten van het gedragspatroon moeilijker. ‘Ergens uitstappen vraagt actie van de wil.’

Het Milgram-experiment laat zien dat 'op zich normale' mensen dingen kunnen doen die volstrekt indruisen tegen hun waarden.

Aristoteles vertelt ons dat wij het (deels) in eigen hand hebben om voortreffelijke karaktereigenschappen te kweken. Het woord *deugd* is bij de Grieken verwant met het woord voor ‘treffen’. Bij Aristoteles zijn de deugden wegen naar voortreffelijkheid. Uit het Milgram-

experiment bleek dat het niet voldoende is om 'respect voor je medemens' te hebben. Om deze waarde 'respect' in de praktijk te brengen heb je deugden nodig, bijvoorbeeld 'moed'. Waarden zijn abstract, deugden zijn concreet waarneembaar. In de volgende les gaan we dieper op deugden in.

Kwaliteit van morele keuzen

Een morele beslissing is een keuze waarin morele waarden een rol spelen. De keuze voor koffie of thee is geen morele keuze evenmin als de keuze voor Rembrandt of van Gogh. De keuze voor koffie met een fair trade kenmerk boven goedkope koffie, is een morele keuze als de afweging heeft plaatsgevonden tussen waarden als 'respect voor boeren en hun leefmilieu' tegenover 'voordelig boodschappen doen'.

Vraag

Is de keuze voor koffie met een fair trade kenmerk ook een morele keuze als de overweging is geweest 'iedereen die ik ken, koopt deze koffie, ik wil niet achterblijven en als egoïst betiteld worden'?

Hieraan gerelateerd is de vraag: welke kwaliteit heeft een morele keuze?

Drie niveaus in moreel handelen

De 20^e eeuwse psycholoog Kohlberg onderscheidde grofweg drie niveaus in moreel handelen. Hoe 'hoogstaander' het motief, hoe hoogstaander het morele niveau van die betreffende handeling.

Pre-conventioneel niveau	Eigenbelang: verkrijgen van beloning/voordeel of vermijden van pijn/angst (of andere negatieve gevoelens)
Conventioneel niveau	Handelen conform het 'sociaal contract', handelen omdat het zo hoort in een bepaalde <u>gemeenschap, gewoonte (conventie)</u>
Post-conventioneel niveau	Handelen volgens het eigen geweten (mogelijk tegen het eigenbelang en zelfs tegen de geldende wetten of regels in)

Opdracht

Benoem het niveau van de volgende (morele) beslissingen:

- Er wordt geflitst dus ik houd me aan de snelheid.
- Als ik fiets zonder licht, loop ik groot gevaar. Daarom kies ik voor goede verlichting.
- Als het gebruikelijk is om elkaar uit beleefdheid een hand te geven, doe ik daar gewoon aan mee.
- Als mijn baas me opdraagt om mijn collega's ongelijk te behandelen, doe ik dat niet ook al kost me dat mijn promotie en misschien zelfs mijn baan.

Plato's ring van Gyges

Plato (427-347) was een Grieks filosoof en schrijver. Hij was de leerling van Socrates en leraar van Aristoteles. Hij is een van de meest invloedrijke denkers in de westerse filosofie. Hij schreef dialogen. Het is een verslag van mensen die met elkaar in gesprek zijn. Ieder spreekt vanuit zijn eigen ideeën. Het is een vorm van een gedachte-experiment. In een van zijn meest bekende dialogen, 'De Staat' schrijft hij in 380 v. Chr. over de mythe 'De Ring van Gyges'. In de uitleg van dit verhaal stelt hij de ethische vraag aan de orde.

Gyges was een herder in dienst van koning Candalaus van Lydia. Hij is een goed mens en als hij op een dag op de kudde van de koning past, mist hij na een korte aardbeving een schaap. In een kloof, een ravijn, ziet hij het verloren lam. Als hij afdaalt om het beestje te redden, ontstaat er onrust in de kudde en rent de hele kudde het ravijn in. Gyges daalt af in

het ravijn en ontdekt in een kloof een bronzen paard. In de zijflank van het paard zitten deuren. Als Gyges deze opentrekt valt er een enorm lijk uit het paard. Aan een van de vingers van het lijk zit een ring. Gyges neemt de ring als bewijs van zijn ontdekking. Immers hij moet de koning meedelen dat de kudde verloren is. Als hij voor de koning staat, gaat hij zenuwachtig aan zijn ring draaien. Dan ontdekt hij dat hij onzichtbaar wordt.

Dit biedt veel kansen. Het begint met het stelen van het eten van de koning. Maar wie ongezien voedsel kan pakken, kan hetzelfde doen met de juwelen van de koning. Als dat ook lukt dan komen er grotere plannen. Gyges weet ongezien het slaapvertrek van de koningin binnen te komen en verleidt haar. Samen besluiten ze de koning te vermoorden. Met de kracht van de onzichtbaarheid ruimde hij een ieder uit de weg, die hij maar wilde. Zo werd hij zelf koning van Lydia.

Door de mogelijkheid onzichtbaar te worden met behulp van de ring van Gyges, ontstaat de verleiding het eigenbelang te volgen zonder hierop aangesproken te kunnen worden. De ring van Gyges schakelt het mogelijke oordeel van de ander uit. Er blijven slechts twee motieven over: eigenbelang en geweten. De enige 'instantie' die ons kan aanspreken is ons geweten (en eventueel een vergeldende Godheid in een hiernamaals of het geloof in een Karma). De ring dwingt ons tot eerlijkheid: "wat zou ik doen als ik aan geen ander mens verantwoording schuldig was?"

Als je denkt aan het gedrag van zeer vele 'op het oog doodnormale mensen' in de Tweede Wereldoorlog of tijdens genocides (Balkan, Rwanda), dan wordt het verdedigbaar dat 'hoogstaande moraal' (vaak) een dun laagje vernis is.

Opdracht E

Beschrijf een handeling die je met de ring van Gyges wel zou uitvoeren en zonder de ring van Gyges niet.

Beschrijf hoe je deze handeling zou kunnen proberen te rechtvaardigen.

Beschrijf ook welke kritische vragen je hierover kunt stellen aan jezelf.

Omvang: ½ tot 1 A4.

Les 2: Deugden

Kernbegrippen

- drie kenmerken van een deugd
- deugden en de macht der gewoonte
- deugden en Het Goede Voorbeeld
- kardinale deugden

Waarden zijn woorden, deugden zijn daden

In de vorige les hadden we het al even over 'deugden'. Uit Milgram's experiment bleek dat het huldigen van waarden geen garantie is voor het in praktijk brengen van waarden. Er was nog iets anders nodig. Om de waarden ook in praktijk te brengen (Praxis) moet je bepaalde vaardigheden ontwikkelen. Dit zijn de deugden. Er zijn veel deugden te bedenken, maar die deugden die het juiste handelen ondersteunen zijn de morele deugden.

Aristoteles onderscheidde de volgende morele deugden:

1. Dapperheid of moed	7. Schaamtegevoel
2. Oprechtheid	8. Opgewektheid
3. Grootsherdigheid	9. Gematigdheid
4. Rechtvaardigheid	10. Fijngevoelige geestigheid
5. Vriendelijkheid	11. Eergevoel
6. Vrijgevigheid	12. Verstandigheid

Opdracht

- Zoek vier deugden uit die je aanspreken en leg uit waarom je denkt dat Aristoteles hier een morele deugd in zag.
- Bespreek wat volgens jou de bedoeling van Aristoteles was met de deugden 'grootsherdigheid' en schaamtegevoel?

De morele deugd heeft **drie** belangrijke kenmerken.

1. De deugd wordt zichtbaar in concreet gedrag.

Een deugd is een menselijke eigenschap (kwaliteit) die tot uiting kan komen in concreet gedrag. Geen woorden maar daden! Wat je doet is wie je bent!

2. De deugd is nodig voor 'het goede leven'.

Volgens Aristoteles is er zonder deze deugden geen gelukkig leven, voor jou en voor de gemeenschap waarin je leeft, mogelijk.

Als mensen zich niet inspinnen om deugden te beoefenen, zou de wereld er slecht uitzien.

3. Alle deugden zijn het midden, het perfecte midden (dus niet een compromis), van twee ondeugden.

Een oud gezegde luidt: 'de deugd ligt in het midden'. Daarmee bedoelen we dat afhankelijk van de situatie je de deugd moet toepassen. Wie de deugd overdrijft vervalt in een ondeugd, wie de deugd onvoldoende in de praktijk brengt, maakt zich ook schuldig aan een ondeugd. Voorbeeld: moed is het juiste midden tussen lafheid en overmoed. Dit juiste midden is afhankelijk van de situatie, van de context.

Opdrachten

- Laat door middel van een voorbeeld zien dat een handeling moedig kan zijn in de ene context terwijl hetzelfde gedrag overmoedig kan zijn in een andere context.
- Formuleer bij alle bovenstaande deugden de twee uitersten, vermijd zoveel mogelijk 'on-' en 'te ...' maar zoek passende begrippen voor de betreffende ondeugden.

Vragen

- Kun je uitdrukkingen bij het eerste kenmerk verklaren?
- Kun je de stelling bij het tweede kenmerk verklaren?
- Verbeter de wereld, begin bij jezelf. Wat heeft deze stelling met deugden te maken?
- Vraagt de moderne tijd om andere deugden dan de Griekse Oudheid? Welke dan bijvoorbeeld?

Hoe leer je volgens Aristoteles een deugd?

“Door huizen te bouwen wordt men bouwmeester, door citer te bespelen wordt men citspeler. Zo worden we ook rechtvaardig door rechtvaardige daden te verrichten, matig door matig te handelen en dapper door ons dapper te gedragen.”

Het kweken van de juiste gewoonten (houding) is essentieel: elke keer wanneer je een bepaalde handeling uitvoert, maak je het voor je zelf makkelijk dit een volgende keer weer te doen. Dit geldt zowel voor 'goede' als voor 'slechte' gewoonten. We spreken niet voor niets van 'de macht der gewoonte'.

Herhaling, inslijpen, gewoontevorming is essentieel voor het ontwikkelen van een deugd.

Daarnaast is 'het goede voorbeeld' (rolmodel) zeer behulpzaam. Hoe kun je deugden ontwikkelen zonder goede voorbeelden? Elke voetbalprof zal spelers kunnen noemen die bewondering bij hem/haar oproepen. Elke gitarist zal een subliem voorbeeld kunnen noemen. Aristoteles zegt: het feit dat je het virtuoze herkent en er gevoelig voor bent, zegt dat je een intuïtie hebt voor de te ontwikkelen deugd. De kiem voor de deugden zit dus al in ons.

Vraag

- Ken jij mensen in je omgeving die een deugd hebben die jou inspireert?

Kardinale deugden

Aristoteles onderscheidde vier deugden die bij alle deugden een belangrijke rol spelen. Alle deugden draaien om deze kardinale deugden (cardo = spil). Het zijn rechtvaardigheid, moed, verstandigheid en maat (matigheid). Voorbeeld: bij de realisatie van elke deugd is maat nodig, elke deugd is immers het midden tussen twee ondeugden.

Opdracht

Laat zien wat het Milgram-experiment te maken heeft met de vier kardinale deugden en met het begrip 'gewoontevorming'

Opdracht F

In deze opdracht ga je reflecteren op twee morele deugden naar eigen keuze.

De deugd die bij jou al sterk ontwikkeld is

Stap 1 Kies een deugd uit de lijst van Aristoteles die je al (in redelijke mate) belichaamt, beschrijf wat jij onder deugd verstaat en tussen welke twee uitersten deze deugd zit

Stap 2 Laat aan de hand van tenminste twee concrete voorbeelden zien dat jij deze deugd in de praktijk brengt

Stap 3 Analyseer welke factoren hebben meegespeeld zodat jij je deze deugd eigen hebt gemaakt. Aristoteles noemde al: oefening en het goede voorbeeld.

In ieder geval benoem je de rol van je karakter en van je opvoeders:

- je karakter (of temperament) (voorbeeld: een persoon met een afwachtend, observerend, introvert temperament zal de deugd 'bezonnenheid' makkelijker in de praktijk kunnen brengen dan iemand met een opvliegend of impulsief, extravert temperament)
- je opvoeding (voorbeeld: ouders kunnen een kind helpen na te denken over de gevolgen van zijn/haar gedrag, vervolgens kan het kind dit zelf verder ontwikkelen en tot een gewoonte maken (bezonnenheid of verstandigheid))
- als er andere factoren zijn (belangrijke mensen in je omgeving, school, gebeurtenissen) kun je die hier ook noemen

Stap 4 Onderzoek of deze sterk ontwikkelde deugd een rol kan spelen bij de ontwikkeling van tenminste één andere (nog niet zo sterk ontwikkelde) deugd (voorbeeld: als je wel verstandig bent (goed nadenkt over de gevolgen van gedrag) maar moeite hebt met moed (vragen stellen in de klas, kritiek uiten op je vrienden) dan kun je verstandelijk op een rijtje zetten wat de voordelen zijn van moedig gedrag, dit kan je helpen om 'moed' te beoefenen)

B. De deugd die je sterker wilt ontwikkelen

Stap 1 Kies een morele deugd die je nog niet zo sterk belichaamt, beschrijf wat jij onder deze deugd verstaat en tussen welke twee uitersten deze deugd zit.

Stap 2 Laat aan de hand van tenminste twee concrete voorbeelden zien dat jij deze deugd (naar je eigen oordeel) nog niet voldoende in de praktijk brengt.

Stap 3 Analyseer welke factoren hebben meegespeeld zodat jij je deze deugd nog niet zo sterk eigen hebt gemaakt. In ieder geval benoem je de rol van je karakter en die van je opvoeders.

Stap 4 Analyseer de tegenkrachten: welke (karakter)eigenschappen of omstandigheden maken het moeilijk om de deugd in de praktijk te brengen. Voorbeeld: als je een leven leidt waarin je te veel wil (of moet), leef je voortdurend in een soort haast die niet bevorderlijk is voor 'verstandigheid' – rustig nadenken over de gevolgen van je gedrag. Ander voorbeeld: het ontbreken van de deugd 'geduld' kan het beoefenen van de deugd 'verstandigheid' hinderen.

Stap 5 Formuleer een concrete eerste stap die je kan helpen bij het ontwikkelen van deze deugd. (Concreet betekent: tastbaar, praktisch. Over een maand moet je tegenover jezelf kunnen antwoorden op de vraag: "wanneer is zichtbaar geweest dat ik deze stap heb gezet?")

STIEKEM
VERLANG IK
TERUG NAAR
DE DEUGDEN

Loeje

Les 3: Zingeving

Kernbegrippen:

- Soorten vragen
- De zinvraag
- Drie redenen waarom mensen de zinvraag stellen
- De richtingen waar de antwoorden op de zinvraag wordt gevonden.

'Een gek kan meer vragen dan een wijze kan beantwoorden'. We stellen onszelf regelmatig vragen. Het zijn speciale vragen als we op zoek gaan naar de betekenis der dingen.

Gewone en ethische vragen

Er zijn vragen en vragen. Vragen die vaste antwoorden hebben. Hoe oud ben je? Waar woon je? Hoeveel is een plus een enz. Andere vragen zijn afhankelijk van welke definities en vooronderstellingen je hanteert: Ben je mens of dier? Wat is het meest bepalend: aanleg of opvoeding? Er zijn ook vragen waarvan het antwoord heel persoonlijk is. Wat vind jij lekker? Ben je opgeschoten met je huiswerk? Toch zijn dit hele gewone vragen.

Er zijn ook vragen die naar een mening vragen. Als de mening gaat over wat er goed of niet goed is, of wat wel of niet hoort, of wat de beste beslissing is in een ethisch dilemma dan zijn dat ethische vragen. De antwoorden hebben met de mores te maken. Wat jij vindt dat ethisch verantwoord is. Het zijn vragen die gaan over hoe we met elkaar om moeten gaan.

De zinvraag

Echter er worden ook andere vragen gesteld. Vragen die betrekking hebben op wat we noemen 'zingeving'. Het gaat dan over de zingeving van het leven en worden ook wel levensvragen genoemd. Het zijn vragen als:

- Welke betekenis geven we aan het leven? Welke zin geven we aan ons leven?
- Waarom leef ik? Wat het doel, de opbrengst, het nut van mijn leven?
- Wat is de zin van deze wereld?
- Wie is de mens?
- Is er leven na de dood?
- Waarom gaan er ook jonge mensen dood?
- Waarom is er zoveel lijden in de wereld?
- Wat vind ik nu echt belangrijk?

Het zijn de grote vragen en de antwoorden zijn heel erg persoonlijk en liggen niet vast. Ook al denk je nu een antwoord te kunnen geven; dit antwoord kan veranderen als je ouder bent of een bestaanservaring hebt gehad.

Deze levensvragen stel je om de betekenis van je leven op het spoor te komen. Zal mijn leven uiteindelijk de moeite waard zijn? Al deze levensvragen samen vormen de (levensbeschouwelijke) zinvraag.

Soms is de zinvraag heel persoonlijk en gaat het echt alleen over jezelf: Waarom leef ik eigenlijk? Wat is de zin ervan? Soms gaat de vraag over de gehele mensheid, de zin van de samenleving. Wat doen wij mensen op deze wereld en wat is de zin ervan?

De zinvraag kan ook nog over elke werkelijkheid, elk bestaan, de kosmos gaan. De zin van alles wat er is.

Waarom zou je je met de zinvraag bezig houden?

Er zijn twee redenen te noemen om de zinvraag te stellen:

1. Als je even uit de gewoonte van de alledaagse dingen wilt stappen en verder wilt kijken dan de regelmaat van elke dag ga je jezelf de zinvraag stellen. Het is een pas op de plaats. Een vraag van bezinning. Waar zijn we mee bezig? Waar doen we het allemaal voor?
2. Als het leven zijn vanzelfsprekendheid verliest omdat er dingen gebeuren die ons leven op zijn kop zetten, stellen we onszelf de zinvraag. Als de wereld om ons heen ineens bol staat van de onzinnige, absurde en bizarre gebeurtenissen. Als iemand van wie je veel van houdt plotseling ernstig ziek wordt of sterft. Het mag niet gebeuren, maar het gebeurt toch.

Antwoorden op de zinvraag

De zinvraag is van alle tijden en de antwoorden liggen niet vast.

Toch kunnen we enkele richtingen noemen waar mensen op gericht zijn als ze een antwoord op de zinvraag geven. Niet dat dit dan het enige ware antwoord is, maar het antwoord laat zien wat mensen belangrijk vinden. En er zijn nog veel meer richtingen.

De antwoorden worden gezocht in:

- de natuur
- het leven voor de ander
- het worden die je bent
- het nastreven van doelen die je jezelf stelt
- wat je belangrijk vindt,
- waarden als geluk en genot
- God.
- de zinloosheid zelf
- de zoektocht naar Zin

Vragen

- Stel jij jezelf wel eens de zinvraag? Hoe ziet die vraag er dan uit?
- In welke richtingen zoek jij je antwoorden op de zinvraag?
- Welke richting zou voor jou het meest belangrijk zijn?
- Welke richting is voor jou het minst belangrijk?
- Hoe kunnen mensen zelf de zin van hun leven bepalen?
- Hoe zinvol is het volgens jou om de zinvraag te stellen?
- Wat zou onderstaande afbeelding met de zinvraag te maken hebben?

